

УДК 316.663.5

DOI: 10.26565/2227-6521-2020-44-08

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НОВОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА ЇЇ ПРОЯВИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ¹

Балакірєва Ольга Миколаївна – кандидат соціологічних наук, завідувач відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0790-7142>, email: glavred@ukr-socium.org.ua

Левін Роман Якович – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4991-0246>, email: levinr@ukr.net

У статті аналізується суперечливий вплив глобалізації на різні сфери суспільного життя, зокрема трансформацію морально-етичних цінностей. Зазначається, що це, в тому числі, актуалізує прояви так званої нової суб'єктності, навколо якої точаться дискусії в науковому середовищі. Підкреслюється, що розуміння нової суб'єктності не суперечить традиційному погляду на суб'єктність людини, а лише розширюється за рахунок виявлення її нових характеристик. Наголошується, що нова суб'єктність може проявлятися (і вже проявляється) в ситуативній зміні способів самореалізації залежно від обставин, що в умовах непередбачуваності трансформації моралі важливо спрямовувати прояви нової суб'єктності на позитивні зміни в суспільстві, попереджуючи її можливі негативні наслідки. Акцентується увага на тому, що цю місію мають виконувати інститути держави. На прикладі сфери освіти як найважливішого продуцента людського капіталу доводиться, що вже сьогодні всередині вітчизняної освітньої системи є носії нової суб'єктності з числа кращих представників педагогічного середовища. Проте в масштабах країни їх поки замало, що гальмує конструктивне реформування сфери освіти, зокрема процеси автономізації закладів освіти. Наголошується на тому, що роль держави є визначальною для старту бажаних змін в освітній сфері, що першочергові зусилля доцільно зосередити на вдосконаленні нормативної бази для вивільнення креативного потенціалу педагогів та на ресурсному забезпеченні освітніх закладів сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. Стверджується, що державна політика сприяння позитивним проявам нової суб'єктності може бути ефективною, якщо спиратиметься на інтереси осіб і груп високого рівня такої суб'єктності, роблячи акцент на використанні сучасних інформаційних технологій для посилення мережевої взаємодії між ними. Особливо актуальною мережева інтеракція стає в умовах глобальної епідемії Covid-19, оскільки така активність носіїв нової суб'єктності може сприяти стабілізації суспільства, його економічної, освітньої та інших сфер життєдіяльності.

Ключові слова: глобалізація, трансформація морально-етичних цінностей, нова суб'єктність, освітня сфера.

THE CONCEPTUALIZATION OF NEW SUBJECTIVITY AND ITS MANIFESTATIONS IN THE EDUCATION SPHERE IN UKRAINE

Olga Balakireva – PhD (Sociology), head of department for monitoring-based research of social and economic transformations, SO «Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine», 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0790-7142>, email: glavred@ukr-socium.org.ua

Roman Levin – PhD (Pedagogics), senior scientific fellow, department for monitoring-based research of social and economic transformations, SO «Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine», 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4991-0246>, email: levinr@ukr.net

Authors demonstrate that the influence of globalization is contradictory with respect to the socio-cultural sphere and causes transformation of moral and ethical values and changes traditional manifestations of the human capital subjectivity. In this regard, the problem of a new subjectivity arises in scientific discourse, the understanding of which does not contradict the established concept of personality subjectivity, while at the same time supplementing it with the specific psychophysical features of the carriers of this subjectivity. A new subjectivity can manifest (and manifests) itself in a situational change in the ways of self-realization, depending on the circumstances. Under conditions of unpredictability of moral transformation, it is important to direct

manifestations of subjectivity in favor of society, while simultaneously preventing negative consequences, and this mission should be performed by state institutions. Using the example of the educational sphere as the most important producer of human capital, it is proved that within the system itself there are carriers of a new subjectivity amongst the best representatives of the pedagogical environment, but they are still not enough for fundamental changes across the country, mainly because of bureaucratic obstacles to pedagogical creativity. It is assumed that the role of the state is crucial for the start of the desired changes in education, and it is advisable to focus on the priority efforts to improve the regulatory framework to release faculty's creative potential and to provide institutions with modern resources for information and communication technologies. It is argued that in general the state policy of promoting positive manifestations of the new subjectivity will be effective if it relies on the interests of individuals and high-level groups of such subjectivity, using the modern capabilities of information and communication technologies to enhance network interaction between them. This is especially true during the global COVID-19 pandemic, since the activity of the carriers of a new subjectivity can contribute to the stabilization of society.

Keywords: globalization, transformation of moral and ethical values, new subjectivity, educational sphere.

Постановка проблеми. Останніми роками дедалі частіше предметом суспільствознавчих дискусій знов стає начебто вже добре досліджений феномен людської суб'єктності. Це викликано наслідками різнопланових епохальних явищ третього тисячоліття (поширенням глобалізації в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, розгортанням Четвертої промислової революції, старінням населення країн «золотого мільярду» поряд з «агресивною» міграцією з країн «третього світу», вичерпанням продуктивного потенціалу «класичного капіталізму» індустріальних часів, руйнуванням балансу геополітичного світопорядку, встановленого після Другої світової війни тощо), вплив яких на соціокультурну сферу виявився амбівалентним, різновекторним, багато в чому суперечливим. Результатом цього впливу є, зокрема, трансформація традиційних морально-етичних норм. Відповідно, нетрадиційними можуть ставати прояви в соціальних діях суб'єктності людського капіталу (головного рушія соціально-економічного розвитку сучасних суспільств), тому й з'являється в науковому дискурсі проблема нової суб'єктності. Дискусії щодо неї мають не тільки науково-теоретичне значення в сенсі визначення можливих ризиків для суспільного розвитку внаслідок нових змін у соціокультурній сфері. Вони є важливими і для практичного вироблення державної політики в напрямі визнання відповідальності інституціональної системи та пошуку засобів її впливу на формування суб'єктності людського капіталу, здатної в нових умовах проявлятися, як і раніше, переважно в суспільно-позитивних діях, а тепер ще й раціонально опиратися негативним аспектам глобалізаційного тиску.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок відомих учених різних часів (М. Бердяєва, П. Бурдє, Е. Гідденса, Г. Гегеля, І. Канта, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, С. Рубінштейна, Е. Тоффлера, М. Гайдеггера, П. Штомпки, К. Ясперса та інших) заклав основи традиційного розуміння суб'єктності, згідно з яким найбільш значущими компонентами суб'єктності є цінності, соціальні дії, активність, свідомий вибір життєвих стратегій, усвідомлення людиною дійсності та себе в ній. Сучасні вітчизняні дослідники розвивають доробок своїх попередників, описуючи феномен суб'єктності [1], визначаючи відповідне йому поняття [2], акцентуючи увагу на такому похідному понятті, як «соціальна суб'єктність» [3]. Останнє поняття Л. Г. Сокурянська визначає як «сутнісну якість суб'єкта (індивіда, групи тощо), що насамперед проявляється в його ціннісних орієнтаціях, стратегічному життєвому виборі, соціально творчій самодіяльності, цілеспрямованій активності» [4, с. 155]. Узагальнюючи існуючі напрацювання щодо феномену суб'єктності, можна сформулювати таку дефініцію відповідного поняття: суб'єктність – це комплекс інтеріоризованих завдяки взаємодії людини із суспільством соціально значущих цінностей, втілених у здатність до соціально корисних дій, активне стратегування власної діяльності, розрізнення реальних і нав'язаних мотивів, адекватне усвідомлення дійсності та себе.

На нашу думку, що традиційне розуміння суб'єктності є недостатнім для пояснення тих соціокультурних змін, які відбуваються під впливом глобалізації часів Четвертої промислової революції. Ця революція, за характеристикою засновника Всесвітнього економічного форуму К. Шваба, спричиняє кардинальні зрушення в усіх сферах людської діяльності: з'являються нові бізнес-моделі, дизруптивні (підривні) інновації; відбуваються докорінні перетворення систем виробництва, споживання, логістики; змінюються парадигми способів праці, спілкування, інформування, самовираження, розваг; поширюється використання технологій модифікації поведінки; трансформуються системи освіти, охорони здоров'я, транспорту тощо. Це створює не лише нові можливості розвитку, але й нові ризики, які «перевизначають» діяльність держави, вимагають від неї пошуків нового способи співробітництва із суспільством [5]. У цьому зв'язку науковці висловлюють думки про «перевідкриття» суб'єктності, виникнення в третьому тисячолітті феномену нової суб'єктності соціальних акторів. «Дедалі частіше філософи говорять про сучасну людину <...> як про новий антропологічний тип <...>, обговорюють перспективи трансформації суб'єктності...» в епоху «...не лише постсучасності та постіндустріальності, але й постлюдяності» [6]. Дискусії з проблеми нової суб'єктності зосереджуються на питаннях моралі та невизначеності майбутнього й дедалі частіше

привертають увагу дослідників, які представляють різні галузі наукового знання. Так, відомий американський економіст Д. Аджемоглу² вважає, що «мораль має бути відносною. <...> технології та інновації – непередбачувані. <...> Ми не знаємо, що буде з людством через 20–30 років. <...> Культура наступних поколінь <...> відповідатиме їхнім інтересам <...> Але не регулюватиме саму себе. Це повинні робити державні інституції, аби обмежувати неприйнятне чи злочинне» [7]. Як бачимо, тут знов робиться наголос на відповідальності держави.

Дослідники вбачають сутність проблеми нової суб'єктності (як позитивних, так і негативних її аспектів) у тому, що глобалізація, формуючи єдиний гео економічний простір з вільним переміщенням інформації, товарів, капіталів і робочої сили, надаючи мобільності ваги найважливішої цінності, водночас впливає на людський світогляд у напрямі релятивізації (визнання умовності понять добра та зла, усталених моральних норм), коригування традиційних стратегій життєвого орієнтування, почуття загострення екзистенціальних проблем духовності та посилення відчуття невизначеності майбутнього [6]. Описуючи характерні риси нової суб'єктності, науковці визначають чотири вектори глобалізаційних змін: у технологіях, у взаємодії (вона стає мережевою), у самоідентифікації (суперечності між унікальністю індивіда та уніфікацією способу життя, самобутністю локальних культур і тиском глобальних культурних зразків), у гендерних моделях. Відповідно до цих векторів основні риси нової суб'єктності дослідники характеризують таким чином.

Технологічні трансформації. Вони змушують соціального актора вбудовуватися в існуючу техносферу, в результаті чого на місце традиційної суб'єктності приходять нове інтелектуально-функціональне утворення і суб'єктом пізнання є не просто обдарована особистість, як раніше, а ефективно застосований сукупний потенціал знання і технологій. Він налаштовує завдання в різних сферах життєдіяльності відповідно до наявної сукупності технологічних знань-навичок з урахуванням існуючих можливостей і обмежень. За цих умов вирішального значення для життєвого успіху набуває інтелектуальний капітал, носій якого в епоху глобалізації є не лише креативною та інтелектуально обдарованою, але й інженерно-технологічно підготовленою особистістю, здатною ефективно функціонувати в сучасному виробничому й комунікаційному просторі. Крім того, комфортне життя в глобалізованому світі вимагає потужного техніко-технологічного забезпечення життєдіяльності людини, внаслідок чого характерною рисою сучасності стає нова суб'єктність, важливою частиною якої є споживання в цілому та, зокрема, споживання здобутків електронних технологій, що становить небезпеку надмірного засвоєння споживацької психології як такої, що девальює духовні цінності. Отже, позитивна властивість глобалізації – економікоцентричність з її пріоритетами ефективності й конкурентоздатності – має водночас зворотний бік: вона здатна спричинити тенденції падіння моралі як у поведінці мас, так і еліт [8]. У новій суб'єктності, сформованій у ринкових умовах за глобальної дегуманізації суспільств, цінність традиційних гуманітарних пріоритетів (довіра, чесність, порядність, гуманність тощо) може істотно зменшуватися [6].

Мережеві взаємодії. Заради життєвого успіху вони нав'язують пріоритетність нових проявів суб'єктності, зокрема вимагають від індивіда бути постійно включеним у мережеві практики та підпорядковуватися їхнім правилам: мимоволі піддаватися контролю, прихованому або явному примусу, інколи навіть репресивному впливу акторів мережі. Поряд з адаптивно-позитивними ефектами мережевої взаємодії (необхідність розвивати й демонструвати мобільність, лабільність, розмаїття зв'язків, багаторольову поведінку, флексібільність як здатність цю поведінку ситуативно змінювати тощо) залишається невизначеним, якою мірою особистість здатна зберегти власну індивідуальність під тиском глобалізаційних мережевих практик та якою мірою втрачати її, уніфікуючись відповідно до мегатенденцій глобальних трансформацій [6].

Самоідентифікація. Глобалізація плюралізує ідентичність, тиснучи уніфікованими культурними стандартами на самобутність локальних культур і змушуючи людину постійно перебувати в стані готовності адаптуватися до нових вимог, мимоволі «вбудовуватись» у будь-яке соціальне, технологічне, економічне середовище, незалежно від попереднього досвіду й набутої системи цінностей. Доводиться відмовлятися від звичних уподобань на користь нових норм, які «сьогодні» вважаються уніфікованими, але самі швидко змінюються. Наслідком цього може бути збільшення в суспільстві частки індивідів, які перманентно переживають відчуття власної несамодостатності, навіть неповноцінності [6].

Гендер. З одного боку, необхідність адаптації до техносфери начебто обмежує природну свободу творчості суб'єкта, вона розмивається під тиском соціально-ситуативних умов («Ми втратили свою особисту свободу, яку відібрали у нас технології» [9]). Проте водночас глобальний модерн (тим більше постмодерн) актуалізує чинник індетермінованості життєвих стратегій носіїв нової суб'єктності

²Д. Аджемоглу та британський політолог Д. Робінсон є співавторами популярної книги «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності», в якій доводиться, що головним стимулом суспільного розвитку є ефективність політичних та економічних інститутів держави.

(безумовної свободи волі, яка, на противагу детермінізму, не визнає всезагальність, зумовленість і причинну залежність явищ природи, суспільства, душевного життя), про що, зокрема, переконливо свідчить сучасне розмаїття гендерних параметрів суб'єктності: статевої самоідентифікації, форм шлюбу і ролей у ньому, нівелювання традиційних відмінностей жіночих і чоловічих життєвих сценаріїв тощо [6].

Отже, з огляду на наведені вище та інші публікації, можна зробити висновок про те, що глобалізація, провокуючи зміни в різних сферах суспільного життя, зумовлює нову якість людської суб'єктності, наслідки чого (як позитивні, так і негативні) наразі важко передбачити в умовах невизначеності майбутнього хоча б на найближчі 2-3 десятиліття [7].

Метою даної статті є визначення характерних ознак нової суб'єктності та її проявів у діяльності українців, зокрема в освітній сфері.

Виклад основного матеріалу. Ознаки нової суб'єктності в сучасному українському суспільстві поки неможливо оцінити в кількісному вимірі через відсутність способів розрахунку чисельності її носіїв. Водночас їх можна ідентифікувати за якісними ознаками, що створює основу для подальшої розробки методології оцінювання масштабу явища методами соціологічних досліджень. Інструментом такої ідентифікації може слугувати сукупність притаманних носіям нової суб'єктності характеристик, які описані в наведених вище публікаціях. Спираючись на ці публікації, ми поділили ознаки носіїв нової суб'єктності на дві групи: характеристики діяльності індивіда та його внутрішньоособистісні характеристики.

Ознаками *діяльності* носіїв нової суб'єктності можуть слугувати факти їхньої участі в будь-якій новій справі; користування новими засобами комунікації; прояви активності (можливо, тимчасові, фрагментарні, в локальних середовищах), спрямовані на досягнення нових цілей; застосування для цього нетрадиційних механізмів, способів інклюзії тощо.

Носіям нової суб'єктності притаманне, як свідчать проаналізовані нами публікації, такі внутрішньоособистісні характеристики, як специфічна система світоглядних цінностей, в якій співіснують (і часом небезконфліктно) прийняття традиційних, усталених, таких, що існують протягом двох тисячоліть, моральних норм, з одного боку, та визнання їхньої умовності у третьому тисячолітті, з іншого – розумова обдарованість, значний інтелектуальний капітал, креативність, обізнаність щодо сучасних технологій, вміння ефективно застосовувати свій потенціал для комунікацій і функціонування в соціальному, зокрема виробничому просторі. Носій нової соціальної суб'єктності сполучає розуміння проблем духовності в «епоху постлюдяності» (дегуманізації суспільства, зменшення цінності традиційних гуманістичних пріоритетів – довіри, чесності, порядності [6]) з вибором життєвих стратегій у відповідності до основних викликів глобалізації (у сферах технологій, взаємодії, самоідентифікації та гендеру). Результати такого вибору можуть бути як негативними (посилення споживацької психології, що девальвує духовні цінності; контроль і неявний примус в межах активної мережевої взаємодії, що спричиняє ризик нівелювання індивідуальності на користь уніфікації мислення і поведінки; перманентна психологічна напруга від необхідності бути напоготові в будь-який час адаптуватися до нових середовищ – соціального, технологічного, економічного, що змушує відмовлятися від звичних уподобань на користь нових правил, відчувати власну несамодостатність, обмежувати свою свободу під тиском ситуації), так і позитивними. Останні проявляються у розмаїтті соціальних зв'язків, лабільності мислення і дій, здатності до багаторольової поведінки та флексібільності (властивості ситуативно змінювати поведінку), готовності до мобільності, адаптації, демонстрації ситуативної ідентичності (динамічної зміни способів самореалізації залежно від конкретних умов і обставин, що складаються на цей момент), індетермінованості (свободі волі), гендерній толерантності, суспільно корисній діяльності тощо.

Як бачимо, ознаки нової суб'єктності є надзвичайно різноманітними та багато в чому суперечливими. Це суттєво ускладнює визначення поняття «нова суб'єктність», тим паче, що воно є міждисциплінарним (до нього можуть звертатися (і вже звертаються) і психологи, і соціологи, і педагоги, і економісти, і представники інших галузей наукового знання). Крім того, враховуючи те, що сьогодні феномен нової суб'єктності перебуває на етапі становлення, ускладнюється проблема ідентифікації носіїв нової суб'єктності, тим більше, що вона (нова суб'єктність) може бути як усталеною, так і ситуативною. Поки що важко визначити, чи залежить рівень розвитку нової суб'єктності від соціально-демографічних характеристик її носіїв, від того, де вони живуть (у місті чи селі), якій професії присвятили своє життя, від рівня їхньої освіти тощо. Пошукам відповідей на ці та інші питання будуть присвячені наші подальші наукові розвідки.

Важливо зазначити, що при визначенні поняття «нова суб'єктність» не можна не враховувати дефініції суб'єктності в її традиційному розумінні. Проте, щоб схарактеризувати саме *нову* якість суб'єктності, у визначенні цього поняття зонайменше мають бути представлені такі ознаки: знання та навички володіння новітніми, в тому числі інформаційними, технологіями, здатність застосовувати їх у своїй професійній діяльності та повсякденному житті; превалювання життєвих стратегій, відповідних сучасним глобальним трендам (навіть якщо це суперечить традиційним гуманістичним цінностям); здатність до багаторольової поведінки та флексібільності; активна мережева взаємодія, розмаїття

соціальних зв'язків, готовність до мобільності, адаптації, суспільно корисної діяльності, не мотивованої переважно власними меркантильними інтересами; характеристики світогляду як гендерно толерантного і ситуативно адаптивного (насамперед в аспектах зміни способів самореалізації), такого, що сполучає цінності традиційної моралі з релятивістським ставленням до неї; ситуативний примат споживацького перед духовним і навпаки; ситуативна індетермінованість та водночас готовність обмежувати особисту свободу, відмовлятися від узвичаєних правил на користь нових.

Зазначимо, що прояви нової суб'єктності в усіх сферах життєдіяльності українського соціуму настільки різноманітні, що більш-менш повно описати їх у межах цієї публікації неможливо. Відтак ми обрали лише одну сферу – освітню, оскільки, по-перше, саме вона вважається головною рушійною силою суспільного розвитку в постіндустріальну епоху, детермінантою загальносвітового розвитку³; по-друге, тому, що сучасна українська освіта поки що не виконує належною мірою свою суспільну місію. На думку О. Михайленко та Т. Блейона, «наслідком явних і прихованих процесів, орієнтованих на збереження застарілої системи, є пасивність, конформізм, недовіра <...> Саме така система сформувалася в освіті України» [11]. Тим не менш, ми можемо говорити про певні позитивні приклади нової суб'єктності, про що мають знати державні інститути, які повинні не лише «...обмежувати неприйнятне...» [7], але й стимулювати розвиток інновацій.

Проект «Цифрова школа». Цей проєкт спрямований на те, щоб створити «... армію юних геніїв для України та світу!» [12]. У 2019 р. 47-річний О. Кендюхов, який першим в Україні захистив докторську дисертацію з економіки, присвячену організації та управлінню інтелектуальним капіталом, запропонував концепцію національного освітнього проєкту створення принципово нової загальнонаціональної державної цифрової школи, яка не має світових аналогів, завдяки чому Україна може стати світовим лідером із діджиталізації освіти. Вартість реалізації цього проєкту не перебільшує витрат на будівництво однієї звичайної школи, а видатки держави на навчальний процес є несумірними з нинішніми шкільними бюджетами навіть з урахуванням надання кожному, хто вступатиме, персонального ноутбуку, окулярів віртуальної реальності й відеокамери для тестування. Проєкт розв'язує такі проблеми традиційної школи багатьох країн світу, як стримування та усереднення інтелектуального розвитку найобдарованіших дітей, приниження їх «звичайними» однолітками (випадки булінгу), перешкоди в достроковому завершенні шкільної програми (зазначимо: у США та Китаї можна вступати до університетів у віці 12–14 років) тощо. Цифрова школа – це багатофункціональний освітній інформаційний цифровий сервіс, який дозволяє навчатись у режимі віддаленого доступу з будь-якої частини світу (вступ через електронне тестування), закінчувати середню освіту в будь-якому віці та за будь-який період часу (в межах 1–12 років), склавши відповідні тести за кожен клас та отримавши державний атестат про повну загальну середню освіту. Будь-який тест можна скласти достроково. Теоретично за рік можна скласти всі тести 12-річної програми й отримати атестат. Для кожного класу передбачений мінімально необхідний для його закінчення перелік та обсяг дисциплін та кредитів з предметів, визначених державою обов'язковими, та предметів за вибором, у тому числі таких, що можуть сприяти професійному самовизначенню школярів. Якщо учень не складе тест після кількох спроб, він переводиться з цифрової школи до звичайної. Тестування проходить повністю в електронному режимі з моментальним оголошенням результату; ідентифікація школяра, який проходить тестування, забезпечується спеціальною процедурою, яка передбачає режим доступу за сітковою очей або відбитком пальця дитини; процес тестування фіксується завдяки відео- та аудіозаписам. У процесі навчання дитина через систему ідентифікації входить у свій віртуальний клас (робочий кабінет), обирає урок, який проходить у вигляді віртуальної лекції, лабораторного завдання, фільму, презентації тощо. Можна створювати набір уроків у режимі віртуальної реальності (уроки природознавства – в лісі, полі, біля моря, історії – у локалізаціях відповідної епохи, фізики – у віртуальній лабораторії, біології – в парку юрського періоду тощо). Учень присутній на уроці в образі вченого, мандрівника, конкретного історичного персонажа; класний керівник – у вигляді улюбленого героя дитини, який щодня в кімнаті дитини у вигляді голографічного об'єкту нагадуватиме про графік занять, пропущений урок, поганий результат тесту тощо. Діти і батьки мають постійний доступ до системи контролю якості навчання, результати успішності автоматично відображуються на смартфонах. Важливими складовими цифрової школи є цифрова бібліотека з інтерактивними підручниками з кожного предмету; змагання (добровільна участь у шкільних олімпіадах у цифровому режимі); розвиток навичок командної роботи (виконання колективних завдань, коли кожен член групи працює в режимі віддаленого доступу, а групи формуються випадковим машинним вибором) [12].

Проект науково-популярного YouTube-каналу «Цікава наука», створений у 2016 р. 34-річним вчителем фізики та астрономії Рівненського НВК «Колегіум» В. Шевчуком, сьогодні має 33 500 прихильників і ще 47 000 – на Facebook-сторінці. На каналі для популяризації науки розміщено близько 250

³ У документі UNESCO 1998 р. «Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи» стверджується, що освіта є найважливішим чинником забезпечення прав людини, демократії, сталого розвитку та миру [10].

коротких роликів (найбільше взято з потужного освітнього ресурсу TEd-Ed, перекладено й озвучено українською), що просто й яскраво пояснюють складні наукові теми переважно природничого спрямування. Продукт зручний для використання на уроках, адже залишає педагогу час на обговорення/пояснення матеріалу. Проблема авторських прав розв'язується завдяки політиці YouTube, який дозволяє роботу за умов добросовісного використання (є всі обов'язкові посилання; публікація має освітню мету; відсутня прибутковість, тобто будь-яка реклама). Завдяки створенню сторінки «Цікава наука» канал отримав регулярну підтримку на американському ресурсі patreon.com (там творчі проекти підтримують багато добровольців); навколо каналу гуртуються зацікавлені люди, яких об'єднує не лише контент, але й процес роботи і спільний інтерес. Творець каналу не заперечує, коли відеоролики використовуються навіть без посилання на його канал у YouTube, не ставить свого копірайту на звукову доріжку чи субтитри, вважає, що знання мають належати всім. Основні мотиви ентузіаста – цікавість, бажання створити для вітчизняного користувача базу науково-популярних роликів, зруйнувати поширені стереотипи, що наука – це нудно, що український YouTube не здатний бути цікавим, що хороша онлайн-освіта може бути лише російською [13].

Безоплатний онлайн-курс «Наука повсякденного мислення», створений у 2017 р. на платформі «Prometheus» засновниками благодійної організації «Фонд випускників України», яка прагне розвивати традицію добровільної підтримки українських закладів освіти та впроваджувати найкращі світові освітні практики в Україні, лише на старті зібрав 26 тис. слухачів і дотепер залишається у відкритому доступі. Десятки волонтерів і добровольців доєдналися і підтримали реалізацію цього курсу (переклад та озвучення українською мовою) авторства Університету Квінсленда (Австралія), який, за оцінками слухачів, належить до топ-3 найкращих онлайн-курсів світу. Цей інтерактивний і доступний курс у цікавій, захоплюючій формі пояснює складні концепції психології повсякденного мислення (чому люди вірять у неправдоподібні речі, як формуються та змінюються погляди, як ухвалювати зважені рішення тощо), навчає застосовувати наукові методи для оцінки тверджень; розуміти докази й усвідомлювати, чому люди так часто роблять нерациональний вибір. Курс пояснює, як працює мозок, фокусуючись на візуальних і слухових ілюзіях; як досвід впливає на те, що ми бачимо та чуємо, як це запам'ятовуємо; як формуємо судження; як упередження впливають на сприйняття та рішення; описує «похибку планування» (поширену недооцінку кількості часу й зусиль для виконання певного завдання), ефект «кращий за середній» (людям властиво у всьому вважати себе кращими за середньостатистичний рівень), вплив упереджень на сприйняття реальності й ухвалення рішень (має вирішальне значення для критичної оцінки об'єктивності інформації медіаджерел); вплив обставин на людські дії; допомагає ефективно навчатися новому та використовувати набуті знання про особливості мислення в повсякденному житті [14].

Проект «*Міжнародна освітня конференція*» з 2012 р. щорічно реалізується в містечку Винники (біля Львова) з 13-тисячним населенням зусиллями директорки місцевої школи-інтернату санаторного типу Л. Свистович. У 2017 р. у дводенній VI Міжнародній конференції «Освітні паралельні світи», що була організована нею та проходила з метою обміну досвідом освітньої діяльності, взяли участь фахівці з Нідерландів, Польщі, Словаччини, Австрії та близько 200 учасників з різних регіонів України. За їхніми оцінками, логічно побудована програма конференції сприяла конструктивній дискусії щодо її основної ідеї: управлінські надбудови системи освіти в Україні стали перешкодою прогресивним змінам освітньої сфери. Як зазначив у своєму виступі відомий український педагог В. Громовий, «у нас скрізь паралельні світи. Міністерство – один, управління – інший. Інститути післядипломної освіти – ще один. А школа – зовсім окремий світ. І я навіть не знаю, що краще: щоб вони хоч іноді перетиналися, чи все ж таки ні. Бо від таких перетинів швидше буває солоно й погано» [15]. Цінність такого заходу, ініційованого та організованого «знизу» небайдужими людьми, перш за все полягає у відвертості оцінок і виробленні пропозицій щодо необхідних змін в освіті. Першим напрямком таких змін учасники конференції визначили шкільну автономію, підкреслюючи, що зробити це буде надзвичайно складно через шалений опір системи, адже у такому випадку відпадає необхідність у відділах/управліннях освіти різних рівнів. Серед інших напрямів було визначено слідування загальноєвропейському тренду ціннісноорієнтованої школи, завдання якої – не навчати бути успішним, а давати картину світу, ґрунтовану на цінностях, здатних зробити суспільство комфортним і безпечним навіть в умовах постмодерного зростання невизначеності. У виступах учасників конференції також акцентувалась увага на тому, що українська академічна наука відстає від потреб часу і не витримує конкуренції в дискусії з молоддю; що в країні багато освітян, які вже взяли на себе відповідальність за зміни, що є великий запит на конструктивне реформування освітньої сфери, натомість відбувається її руйнування [15].

Проект перетворення загальноосвітньої школи у типовому селі (близько 1400 осіб населення) глибокого (150 кілометрів від обласного центру) житомирського Полісся із злидненим бюджетом (половина мешканців намагається видобувати бурштин) на біотехнологічний ліцей «Радовель», який тепер відвідують навіть діти з райцентру, почався 1 вересня 2018 р. завдяки вихідцеві з цього села бізнесменові (виробництво й торгівля продуктами харчування) М. Весельському. Станом на кінець 2018 р. він витратив на проект

майже 140 млн грн. Педагоги приїжджають сюди працювати з усієї України (у тому числі із столиці та міст-мільйонників; конкурс на одне вчительське місце сягає 200 претендентів); усі приміщення зроблені з найкращих матеріалів із дизайнерським інтер'єром та обладнані найсучаснішими технологіями: кожне робоче місце учня – комп'ютерне, класна дошка – комп'ютер smart board (дозволяє демонструвати зображення в режимі 5D, прокручуючи його в усіх площинах), усі термінали об'єднано в локальну мережу з виходом в Інтернет, у кожній точці ліцею є доступ до Wi-Fi. Замість парт – різнобарвні дугоподібні столи, з яких можна постійно створювати новий інтер'єр класу, забезпечуючи потрібну дітям різноманітність простору; на кожному поверсі санвузли, де розміри сантехніки адаптовані під конкретну вікову групу; у кожному приміщенні водогін з артезіанської свердловини з кількома ступенями очищення та окреме регулювання температури повітря, чистоту якого безперервно забезпечує система вентиляції; у шкільній їдальні сучасне обладнання, суворе дотримання санітарних норм, підготовлені кухарі, смачна їжа, безкоштовний обід для учнів. Створено всі умови для спортивних ігор, занять у самодіяльному театрі, музичній міні-школі, хореографічному залі, кулінарній майстерні, майстерні гончарної справи з повним циклом виготовлення виробів. Для дітей з особливими потребами скрізь обладнано ліфти й пандуси. Для педагогів ціла вулиця забудовується сучасними зручними будинками. До ліцею запрошують тільки творчих людей, для яких найважливіше – самореалізація. Їм надають повну свободу педагогічного пошуку, вважаючи, що вчителі – головні фігури в навчально-виховному процесі, здатні розбудити в дитині генія. Тут категорично неприйнятно кричати на дітей, вони почуваються абсолютно захищеними, дорослі не керують ними, а опікуються, захищають і допомагають. Організатори проекту після трьох років подорожей не знайшли йому аналогів у країнах Європи. Автор проекту мотивує бажання реалізувати його прагненням показати «...приклад, як за приватні інвестиції можна створити особливий просвітницький простір для дітей, їхніх батьків і вчителів. Коли вся громада буде поглинена цим простором, тут зміниться світосприймання, зміниться спосіб життя, <...> мають з'явитися люди, що стануть кістяком, елітою громади» [16].

Проект «Українська академія лідерства» (УАЛ), який являє собою 10-місячне навчання для випускників середніх шкіл, побудований на поєднанні елементів фізичного, академічного та духовного виховання і вдосконалення з метою відібрати молодь з високим потенціалом лідерства, безкоштовно дати їй найкращу підготовку й інструменти, які дозволять розкрити себе, обрати шлях у майбутньому і практикувати відповідальне лідерство на благо країни. Цей проект був задуманий у 2014 р. та ініційований О. Семенюк (однією з провідних, на думку журналу Forbes, HR-директорів України, співзасновницею компанії Changers, яка займається консультаціями з лідерства й управління персоналом). У 2016 р. УАЛ зробила перший випуск, а вже в 2017 р. таких академій було шість у різних містах України. Навчання майбутніх лідерів фінансує фонд Western NIS Enterpris. Слухачі УАЛ «відпрацьовують» вартість свого навчання участю у волонтерстві (це одна з основних умов проекту). Ідея проекту запозичена з досвіду Ізраїлю, де він реалізується вже 20 років у різних закладах з однією місією – працювати для людей, суспільства, розвивати сильну державу, виховувати лідерів, у тому числі майбутню еліту. Випускників шкіл або людей з базовою освітою такі проекти готують до відповіді на запитання: «Хто ти в цьому житті? Що готовий робити для інших? Що готовий робити для своєї країни?». Проект передбачає дві поїздки за кордон (в Ізраїль для знайомства з однодумцями, потім у Європу для вивчення досвіду роботи інституцій і зустрічі з цікавими лідерами). Школи конкурують за можливість взяти участь у проекті, розбудовується система, де лідери УАЛ разом із представниками Міністерства освіти і науки України та інших освітніх організацій випробовують прогресивні ідеї у вітчизняній освітній сфері. Це фундаментальна програма спілкування з людьми, які багато чого досягли і можуть поділитися досвідом своєї діяльності в різних сферах; це чудове середовище для навчання, якого діти не мають у своїх закладах освіти; гарна можливість відкрити в собі якісь таланти, а чогось позбавитись, відокремивши нав'язане соціумом від власних уподобань [17].

Висновки.

Отже, концептуалізуючи феномен нової суб'єктності та аналізуючи його прояви у сфері вітчизняної освіти, ми дійшли таких висновків. Трансформація традиційних морально-етичних цінностей, що відбувається під впливом глобалізації, зумовлює значні зміни людської суб'єктності. Її традиційні форми поступово витісняються так званою новою суб'єктністю. Проте остання не заперечує сутнісні характеристики суб'єктності, що формувались протягом більш ніж двох тисячоліть, а лише доповнює їх.

Нова суб'єктність, серед іншого, проявляється в ситуативній зміні способів самореалізації її носіїв залежно від конкретних обставин, що відбувається в умовах невизначеності майбутнього, непередбачуваності подальшої трансформації морально-етичних норм. Відтак надзвичайно важливо спрямовувати прояви нової суб'єктності на сприяння суспільному розвитку, мінімізуючи негативні наслідки глобалізаційного впливу. На нашу думку, це перш за все місія інститутів держави.

Приклади проявів нової суб'єктності в українському соціумі, зокрема в системі освіти, переконливо свідчать про те, що всередині цієї системи вже присутні агенти прогресивних змін – носії нової

суб'єктності. Це кращі представники педагогічного середовища, проте в масштабах країни їх, на жаль, поки що недостатньо для того, щоб протистояти надмірній зарегламентованості своєї праці, формальній реалізації безкінечних освітніх реформ, бюрократизації управління освітою тощо.

Так само поки що небагато агентів прогресивних змін серед реальних та потенційних стейкхолдерів освіти – носіїв нової суб'єктності з числа бізнесменів із сучасним мисленням і розумінням значення освіти для всебічного розвитку суспільства. Уможливити і пришвидшити бажану модернізацію системи вітчизняної освіти здатне ефективне запровадження державної політики сприяння партнерству освіти й бізнесу.

Ми вважаємо, що за будь-якої стратегії реформування освіти роль держави є визначальною для старту бажаних змін. Першочергові зусилля доцільно зосередити на істотному вдосконаленні нормативної бази в напрямі вивільнення креативного потенціалу педагогічних кадрів та на ресурсному забезпеченні закладів освіти сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями.

Державна політика сприяння позитивним проявам нової суб'єктності може бути ефективною, якщо враховуватиме інтереси осіб і груп високого рівня такої суб'єктності, використовуючи, зокрема, можливості мережевої взаємодії між ними, що набуває особливої актуальності в умовах глобальної епідемії Covid-19, коли активність носіїв нової суб'єктності може сприяти стабілізації соціально-економічного стану суспільства.

Література:

1. Сальніков С. З. Розуміння суб'єктності в контексті формування і розвитку громадянського суспільства. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів, 14-18 березня 2016 року. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 91-92.
2. Литвин Є. Суб'єктність особистості в контексті політичної гри. *Віче*, 2010. № 2. С. 16-17.
3. Фаріна Я. О. Суб'єкт і суб'єктність як соціальні феномени: наукові інтерпретації. *Наукові праці – Соціологія*, 2012. Т. 184. Вип. 172. С. 42-46. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/184-172-9.pdf>.
4. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода: монография. Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. 576 с.
5. Шваб К. Четвертая промышленная революция: монография. Москва: Эксмо, 2016. 208 с.
6. Лешкевич Т. Г. «Глобальный модерн» и новое понимание субъектности. *Век глобализации*, 2017. № 3 (23). С. 31-42.
7. Самасва Ю. Дарон Аджемоглу: «Нищити завжди легше, ніж будувати». *ZN.UA*, 2019. № 35. 21-27.09.
8. Панарин А. С. Искусшение глобализмом. Москва: Эксмо, 2003. 416 с.
9. Почепцов Г. Як людина втратила свою свободу. *ZN.UA*, 2019. № 38. 12–18.10.
10. Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры. СГУ. Москва, 1999. 36 с. С. 3.
11. Михайленко О., Блейн Т. Постіндустріальна освіта: куди йдемо? *ZN.UA*, 2016. № 43-44. 19-25.11.
12. Кендюхов О. Цифрова школа. *ZN.UA*, 2019. № 22–23. 14-21.06.
13. Онищенко О. Віталій Шевчук: «Я просто роблю те, що мені цікаво». *ZN.UA*, 2019. № 12. 30.03–05.04.
14. Варгола Н. Курс, який може змінити життя. *ZN.UA*, 2017. № 14. 15–21.04.
15. Чумаченко С. Майбутнє української освіти. Нотатки оптиміста. *ZN.UA*, 2017. № 9. 11–17.03.
16. Конєв В. Вирватися із зачарованого кола. *ZN.UA*, 2018. № 50. 28.12-11.01.
17. Котляр А. Інкубатор майбутнього, або Звідки взяти невідповідних лідерів? *ZN.UA*, 2017. № 14. 14–21.04.
18. Соціальні інтереси в контексті соціокультурної модернізації / за ред. О. Злобіної. Київ: ІС НАНУ, 2011. 323 с.
19. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. 5-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Аспект Пресс, 2003. 364 с.

Концептуалізація нової суб'єктності і її проявлення в освітній сфері України

В статті аналізується противоречиве впливання глобалізації на різні сфери суспільного життя, зокрема на трансформацію морально-етических цінностей. Зазначається, що це, в тому числі, актуалізує проявлення так званої нової суб'єктності, навколо якої ведуться дискусії в науковій спільноті. Підкреслюється, що розуміння нової суб'єктності не суперечить традиційному погляду на суб'єктність особистості, а лише розширюється за рахунок виявлення її нових характеристик. Зазначається, що нова суб'єктність може проявлятися (і вже проявляється) в ситуаційній смені способів самореалізації в залежності від обставин, що в умовах непередбачуваності трансформації моралі важливо направляти проявлення нової суб'єктності на позитивні зміни в суспільстві, попереджаючи її можливі негативні наслідки. Акцентується увага на тому, що цю місію повинні виконувати інститути держави. На прикладі сфери освіти як найважливішого виробника людського капіталу доводиться, що вже сьогодні всередині національної освітньої системи є носії нової суб'єктності з числа кращих представників педагогічної спільноти. Однак в масштабах країни їх поки що мало, що гальмує конструктивне реформування сфери освіти, в тому числі процеси автономізації навчальних закладів. Підкреслюється, що роль держави є визначальною для старту бажаних змін, зокрема, в напрямі вивільнення креативного потенціалу педагогів та на ресурсному забезпеченні навчальних закладів сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. Підтверджується, що державна політика сприяння позитивним проявам нової суб'єктності може бути ефективною, якщо враховуватиме інтереси осіб і груп високого рівня такої суб'єктності, використовуючи, зокрема, можливості мережевої взаємодії між ними, що набуває особливої актуальності в умовах глобальної епідемії Covid-19, коли активність носіїв нової суб'єктності може сприяти стабілізації соціально-економічного стану суспільства.

интересы лиц и групп высокого уровня такой субъектности, акцентируя на необходимости использования современных информационных технологий для усиления сетевого взаимодействия между ними. Особенно актуальной сетевая интеракция становится в условиях глобальной эпидемии Covid-19, поскольку такая активность носителей новой субъектности может способствовать стабилизации общества, его экономической, образовательной и других сфер жизнедеятельности.

Ключевые слова: глобализация, трансформация морально-этических ценностей, новая субъектность, образовательная сфера.

References:

1. Salnikov, S. Z. (2016) Understanding subjectivity in the context of the formation and development of civil society. In Unity of teaching and scientific research - the main principle of the university: materials of the reporting scientific-practical conference of lecturers, doctoral students, and graduate students, 14-18 March 2016. Kyiv: Publishing house of The National Pedagogical Dragomanov University, pp. 91-92 [in Ukrainian]
2. Lytvyn, Ye. (2010) Personality subjectivity in the context of a political game. Viche, No. 2. Pp. 16-17 [in Ukrainian]
3. Farina, Ya. O. (2012) Subject and subjectivity as social phenomena: scientific interpretations. Scientific works – Sociology, Vol. 184. Issue 172. Pp. 42-46. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/184-172-9.pdf> [in Ukrainian]
4. Sokyryanskaya, L. G. (2006) Studenthip on the way to another society: the value discourse of the transition: a monograph. Kharkov: V. N. Karazin Kharkiv National University [in Russian]
5. Shvab, K. (2016) The fourth industrial revolution: a monograph. Moscow: Eksmo [in Russian]
6. Leshkevych, T. G. (2017) «Global modern» and a new understanding of subjectivity. The age of globalization.No. 3 (23). pp. 31-42 [in Russian]
7. Samaieva, Yu. (2019) Daron Acemoglu: "To destroy is always easier than to create" ZN.UA. No. 35. 21-27.09 [in Ukrainian]
8. Panarin, A. S. (2003) The temptation of globalism. Moscow: Eksmo [in Russian]
9. Pocheptsov, H. (2019) How a man lost his freedom. ZN.UA. No. 38. 12–18.10. [in Ukrainian]
10. Higher education in the 21st century: approaches and practical measures. (1999) SGU. Moscow [in Russian]
11. Mykhailenko, O., Bleion, T. (2016) Post-industrial education: where are we going?ZN.UA. No. 43–44. 19–25.11 [in Ukrainian]
12. Kendiukhov, O. (2019) Digital school. ZN.UA. No. 22–23. 14–21.06 [in Ukrainian]
13. Onyshchenko, O. (2019) Vitalii Shevchuk: «I do what I am interested in». ZN.UA. No. 12. 30.03–05.04 [in Ukrainian]
14. Varhola, N. (2017) Direction that can change life. ZN.UA. No. 14. 15–21.04 [in Ukrainian]
15. Xumachenko, S. (2017) The future of Ukrainian education. Notes of an optimist. ZN.UA. No. 9. 11–17.03 [in Ukrainian]
16. Koniev, V. (2018) Break out of the vicious circle. ZN.UA. No. 50. 28.12–11.01 [in Ukrainian]
17. Kotliar, A. (2017) An incubator of the future, or where to get non-random leaders? ZN.UA. No. 14. 14–21.04 [in Ukrainian]
18. Zlobina, O. (Ed.). (2011) Social interests in the context of socio-cultural modernization. Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian]
19. Andreeva, G. M. (2003) Social psychology: a textbook for higher education institutions. Moscow: Aspekt Press [in Russian]